

ESSEE

Kuidas karistamine paindlikumaks muuta?

Inimesed on väga erinevad, nii välimuselt, iseloomult kui tegutsemiselt. Ka ühe pere lapsed, isegi mitmikud, kes välimuselt on sarnased ja kasvanud ühesuguses keskkonnas ning saanud võrdselt tähelepanu ja hoolt, võivad valida elus väga erineva tee. Täpselt ei ole teada, miks mõned inimesed panevad toime kuritegusid, kuid teised seda ei tee. Kuna ühesugused eeldused ja tingimused ei anna garantiid seadusekuulekaks eluks, siis ei toimi tõenäoliselt ka samad meetmed kõigi kurjategijate karistamiseks või (ümber)kasvatamiseks. Päris igaühele individuaalset teenust aga ei ole võimalik pakkuda, mistõttu võiks märksõnaks olla paindlikkus!

Vaadates tänase Eesti kriminaal- justiitsüsteemi ülesehitust, otsuste langetamist ja täideviimise poolt, püüan järgnevalt kirjeldada enda teoreetilist nägemust karistamise ja (ümber)kasvatamise ühtsemast ja koostoimivast mudelist. Teoreetilise mudeli praktikas õnnestumisele ma küll garantiid anda ei saa aga õiguskaitseasutuste ja nendega seotud teenuste parema toimimise võimalikkuse arutelule pakun oma ideed küll.

Alustuseks vaatame tänast protsessi. Mis juhtub siis, kui inimene paneb toime kuriteo, ütleme näiteks isikuvastase kuriteo teise isiku ründamise, mille tulemusel saab ohver tervisekahjustusi. Esmalt tegeleb juhtumiga politseiuurija, kelle peamine töö on koguda kuriteo kohta võimalikult palju tõendeid. Oluline on ka, et asjaosaliste õigused oleksid vajalikul määral tagatud. Prokuröri tegevusele lisandub järgmises etapis juba eesmärk, et asi saaks kohtusse saadetud ja kurjategija saaks karistuse ning ohver vajalikku abi. Kohtuniku ülesanne on mõista õigust, st kaaluda kõiki asjas kogutud tõendeid ning langetada õiglane otsus kas isik on süüdi või mitte ning mõista karistus. Kuna karistuse mõistab kohus, siis ei saagi olla uurija või prokuröri jaoks väga olulisel kohal tulevase karistuse tingimustega tegelemine. Kõigi kolme nimetatud instantsi tegevus on suunatud kuriteo toimepanemisega seotu väljaselgitamisele ning lahendi tegemisele, mitte aga sellele, mis hakkab toimuma pärast otsuse jõustumist.

Karistuste täitmise süsteem on eraldiseisev. Aastaid tagasi liideti vangla ja kriminaalhooldus üheks asutuseks. Sellest eraldi jäävad vaid rahalise karistuse täitmine ning psühhiaatriline sundravi (seda kohaldatakse rasket psüühilist haigust põdevatele isikutele nõ karistuse asemel). Kõik muud karistuse alternatiivid lähtuvad vangistusest, mida realselt kantakse vanglas ning selle alternatiive rakendab kriminaalhooldussüsteem, mis on vangla osa. Väikeseks erandiks on veel ka alaealise mõjutusvahendi raames kohaldatav erikooli või noortekodusse suunamine.

Vanglasüsteem on pärast kriminaalhooldusega liitumist teinud nii struktuurseid kui sisulisi muudatusi. Näiteks on üha enam kasutusele võetud erinevaid sotsiaalprogramme ja nende läbiviimiseks moodustatud eraldi üksuseid ning välja töötatud programmidesse suunamise põhimõtteid. Karistatud isiku riskide hindamine on kohustuslik nii vanglas kui kriminaalhooldusel ja selle tulemusel valmib karistuse läbiviimise plaan. Ilmselt on kriminaalhoolduse ja vangla liitumine muutnud sujuvamaks nende isikutega tegelemise, kes vabanevad ennetähtaegselt vanglast ja lähevad kriminaalhooldusele või vastupidi liiguvad kriminaalhoolduselt vanglasse. Neis institutsioonides viibimise aeg on karistatud isiku jaoks piiratud ning mingil hetkel väljub ta nõ süsteemist.

Edasi sõltub kõik igaühest endast. Eesti sotsiaalsüsteem on üles ehitatud selliselt, et kui inimene vajab abi või tuge, peab ta pöörduma oma elukoha järgsesse kohalikku omavalitsusse. Mingit erikohtlemist ei ole kuriteo toimepannud inimestele ette nähtud. On mõned mittetulundusühingud, kes pakuvad

teenuseid näiteks vanglast vabanenutele aga nende tegevus ei ole üle riigi ühtlane ning on pigem juhuslikku laadi.

Kuna Eesti on väike riik, kus vahemaad erinevate asulate ja linnade vahel ei ole suured ning töötajaid on pea igas valdkonnas vajaka, siis prooviks mõelda, et kui kõik või osadki eelnevalt mainitud tegevustest oleksid omavahel rohkem seotud või kuidagigi ühise vihmavarju alla koondunud. Enamus teenuseid ja üleriigilisi asutusi on struktureeritud selliselt, et keskne juhtimine on ühes kohas, mõnes ministeeriumis või ametis vm-s keskasutuses ning järgmine tasand on piirkonnakeskus (tavaliselt on neid neli) ja kui teenust osutatakse väiksemates kohtades, siis jaguneb piirkonnakeskus edasi. Nii toimivad vanglad, prokuratuur, Sotsiaalkindlustusamet, Töötukassa jne. Kuid iga nimetatud tegutseb ülevalt alla nii juhtimise-, eelarve-, kui ka teenuste mõttes. Inimene, kes vajab mingit teenust siseneb konkreesse süsteemi algusest nõ puhta lehena ning seejärel alustatakse tema probleemide väljaselgitamisega ja talle vajaliku pakkumisega. Teenuse või abi vm tegevuse lõppedes suletakse juhtum selle asutuse jaoks. Järgmises kohas toimub kõik analoogselt, olgugi, et inimene elab tavaliselt endiselt samas kohas ja kogukonnas. Väiksemates linnades või maapiirkonnas tuntakse neid, kes erinevaid teenuseid vajavad ja omavahel on tuttavad ka pakkujad. Kindlasti tehakse ka koostööd, kuid erinevate asutuste reeglid näevad ette, et inimesega tegelema asudes tuleb alustada algusest.

Mis oleks, kui kõik ühes piirkonnas sarnase sihtgrupiga tegelevad üksused ja ühingud ja ametnikud oleksid omavahel tugevamini seotud? Mitte ainult nii, et aeg-ajalt toimuvad mingitel teemadel ümarlauad või kohtumised. Võiks olla üks ühendav lüli, kes hoiaks vähemal või rohkemal määral koos neid üksusi ja vajadusel seoks neid omavahel tihedamalt, näiteks mõne konkreetse juhtumiga tegelemiseks. Sellised asutused nagu vangla, kriminaalhooldus, kohaliku omavalitsuse sotsiaalosakond, (eri)kool, töötukassa, naiste varjupaik jne kuuluvad erinevate ministeeriumite või asutuste haldusalasse. Samas paiknevad nad kohtadel lähestikku ja teevad ka üksteisega koostööd. Praegu koordineerib koostööd üks või teine osapool. Ideaalis võiks aga olla eraldi asutus, kes koondaks kõiki piirkonna vastavaid tegijaid. Uute asutuste ja ametikohtade loomine ei ole aga mõistlik ja nõuaks lisaressursse. Kui anda koordineeriv roll ühele asutusele, siis saab koostöö olema jällegi tema nägu ja ajapikku võib osutada probleemiks erinev rahastus ja alluvus. Millised oleksid alternatiivid? Võiks näiteks võtta malli Euroopa Liidu juhtimisest, kus iga poole aasta tagant vahetub eesistujariik. Näiteks igal aastal või poolaastal koordineeriks kohapealset tegevust erinev asutus. Muidugi tuleks see eelnevalt mingiks perioodiks kokku leppida ja kirja panna, et kes millal koostööd koordineerib. Ja selle koostöö täpne sisu ning vorm samuti. Kokkulepe võiks tuleneda mõnest asjakohasest strateegiadokumendist.

Mis oleks see senisest enam koordineerituma koostöö sisu? Sellest ilmselt ei piisa, kui erinevad õiguskaitseorganid ja teised seotud asutused aeg-ajalt kohtuvad ja ametnikud on omavahel nägupidi tuttavad. Kuid algatuseks oleks seegi hea. Pigem võiks sellise valdkonnaülese koostöö kandev idee olla info koondamine ühte kohta. See eeldaks mingi infopanga või andmeseina või vähemalt Exceli tabeli olemasolu. Võiksid olla sellised nn teenusekohvrid, kus oleks lihtsasti kättesaadav info erinevat liiki probleemidega isikute (st mitte ainult vangide või karistatute) jaoks olemasolevate võimaluste kohta. Tuleme tagasi eespool toodud näite juurde, kus inimene on toime pannud vägivallakuriteo. Oletame, et ta saab karistuseks vangistuse, mida ei pöörata tingimisi täitmisele ja talle määratakse katseaeg 1 aasta kriminaalhooldusametniku järelevalve all. Kriminaalhooldusametnik, kes teeb riskihindamise ja selgitab välja hooldusaluse vajadused ning probleemkohad, peab täna arvestama ajalise piiranguga 1 aasta ning vanglasüsteemis olemasolevate ressurssidega. Samas võib-olla on piirkonnas mõni teenus või tegevus, mida pakub mõni teine asutus või MTÜ või mille kestus on pikema perioodiga. Kui kriminaalhooldaja soovitabki hooldusalusel mujale pöörduda, ei ole see

otseselt katseaja nõuetega seotud. Eriti veel, kui soovitus jääb katseaja perioodist väljapoole. Ometigi võiks kriminaalhoolduse alguses kavandada tegevusi nii lühiajalisemalt kui kaugemat tulevikku silmas pidades. Ja neid kaugemaid eesmärke ei peaks hakkama täitma alles kriminaalhoolduse lõppemisel, vaid selliselt, et üleminek nõ tavaellu oleks sujuv. Nii nagu see peaks eelduslikult olema kriminaalhoolduse ja vangla vahel liikudes. Hooldusalune, kelle kriminaalhooldus lõppeb ja kellel on jätkuvalt suur abivajadus, peaks olema katseaja lõpuks hästi tuttav oma piirkonna sotsiaaltöötajaga, kes tema poolelioleva juhtumiskorralduse üle võtab.

Selgepiirilise ja koordineeritud koostööksuse loomisel tuleks kindlasti üle vaadata mitte ainult nõustamisteenus ja otsese abi võimalused, vaid ka erinevate asutuste poolt läbiviidavad (sotsiaal)programmid. Eriti riigiasutuste puhul ei tohiks need olla kitsalt ühe asutuse omad, vaid ressursside parema kasutuse huvides tuleks neid rakendada laiemalt. Kui vanglas läbiviidavas sotsiaalprogrammis on grupid täis, ei saa muidugi nõuda, et osalema võetaks mujalt tulevaid inimesi. Lisaks on vanglas toimuvate gruppide puhul spetsiifiline nende toimumise koht ja turvanõuded. Aga kui kriminaalhooldusosakonnas viiakse läbi näiteks purjuspäi autot juhtinud isikutele mõeldud sotsiaalprogrammi ja seal on vabu kohti, võiks sinna suunata osalejaid ka näiteks prokurör, kui kriminaalmenetlus lõpetatakse oportuuniteediga ja isikule määratakse sotsiaalprogrammi läbimise kohustus. Seda võib teha ka praegu aga prokuröril ei ole enamasti asjakohast infot. Või ka vastupidi, kui MTÜ viib läbi sotsiaalprogrammi näiteks vägivaldsetele meestele, kes liituvad grupiga vabatahtlikult, võiks sinna saata osalejaid ka kriminaalhooldajad. Sellise tegevuse võimalikkuse eelduseks on kättesaadava info olemasolu kõigil osapooltel.

Eraldi teema on veel see, et karistuse täitmise viis võiks olla samuti paindlikum. Natuke liiga utoopiline oleks ehk selline võimalus, et kohus mõistab isiku süüdi ning edasine karistuse valik ja täitmine jääks kellegi teise (mõne komisjoni) otsustada. Küll aga võiks tulevikus kohtunik otsustada süüdimõistetud isiku karistuse pikkuse ning vangistuse mõistmise korral öelda, kas seda tuleb asutada täitma realselt või mõne alternatiivi kaudu. Kui kohus leiab, et reaalne vangistus ei ole vajalik ja piisab alternatiivkaristusest, siis selle täpne alaliik võiks jääda kriminaalhoolduse otsustada ja olla ka ajas paindlikult muudetav. Näiteks meie näiteks oleva aastase kriminaalhooldusperioodi jooksul võiks hooldusalune viibida esmalt 2 kuud elektroonilise valve all, samal ajal asudes osalema näiteks viha juhtimise sotsiaalprogrammis ning viimasel kahel kuul kanda oma vangistust üldkasulikku tööd tehes. Seda kõike muidugi vastavate tingimuste ja sobivuse olemasolul. Samamoodi võiks olla paindlikum vanglast ennetähtaegse vabanemine, kus kohus ei peaks eraldi sellekohast otsustust tegema. Vangistuse (taas)täitmisele pööramine on siiski sedavõrd kaalukas otsus, et selle peaks kinnitama kohtunik.

Mis puutub aga kirjeldatud piirkondlik koostööksus vanglast ennetähtaegse vabastamise ja vangistuse alternatiivide paindlikumaks muutmisesse. See tundubki olevat võtmekoht, et vanglasse ja kriminaalhooldusele määratud isikud satuvad sinna üha uuesti ja uuesti, kuna nendega tegeleb vaid üks asutus, toimetades piiratud ressursside ja piiravate reeglite keskel. Kui isiku vangistuse alguses tehakse plaan, mis sisaldab mitte ainult võimalikku ennetähtaegset vabanemist ja katseaega kriminaalhooldusel vaid ka aega pärast seda ja sujuvamaid üleminekuid kasutades koostööksuse võimalusi, siis ehk õnnestuks tulevikus enam vältida korduvkuritegevust ja suunata kuriteo toime pannud inimesed tagasi ühiskonda.